

دانشگاه الزهرا (س)

دانشکده ادبیات، زبانها و تاریخ

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته تاریخ گرایش اسلام

عنوان

قتلهای اسماعیلیان نزاری در غرب خلافت عباسیان

استادان راهنما

دکتر اسماعیل حسن زاده

دکتر فاطمه جان احمدی

دانشجو

آسیه دمرچی لو

تیر ماه سال ۱۳۹۱

کلیه دستاوردهای این تحقیق متعلق به
دانشگاه الزهراء (س) است.

به یاد پدرم

و

تقدیم به مادرم و خواهرانم که دلگرمیها و حمایت
بیدریغ آنان همواره پشتیبان راهم بوده است.

سپاسگزارم از:

جناب آقای دکتر اسماعیل حسن‌زاده و سرکارخانم دکتر فاطمه جان احمدی که در طول تدوین این پژوهش همواره با صبوری و گشاده رویی مرا همراهی نمودند و راهنمای من در انجام هر چه بهتر این پایان نامه بودند.

سپاسگزارم از:

جناب آقای دکتر عودی که امکان استفاده از منابع موجود در مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی را برایم فراهم نمودند.

سپاسگزارم از:

جناب آقای دکتر بارانی و سرکارخانم دکتر دلیر که زحمت داوری این پایان‌نامه را پذیرفتند.

سپاسگزارم از:

مسولین کتابخانه مرکزی و بخش مرجع دانشگاه الزهراء و دانشگاه شهیدبهبشتی و مسئولین مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی که در تهیه منابع مورد نیاز مرا یاری نمودند.

چکیده

تاریخ اسماعیلیان نزاری ایران در زمان فرمانروایی دولت سلجوقیان با فتح قلعه الموت به رهبری حسن صباح در ۴۸۳ ه.ق، آغاز و تا سقوط آن بدست مغولان در ۶۵۴ ه.ق، ادامه یافت، آنچه در این پژوهش بررسی شده است، علل و انگیزه‌های ترور و حذف فیزیکی مخالفان توسط اسماعیلیان نزاری (۴۸۳-۶۵۴ ه.ق)، و واکاوی چرایی و چگونگی انتخاب خط‌مشی مسلحانه در برابر مخالفان است. در این پایان‌نامه سؤالات بر مبنای روش پژوهش تحقیقات تاریخی با تکیه بر اسناد و منابع موجود کتابخانه‌ای بررسی، و فرضیات مورد آزمون قرار گرفته‌اند، هر چند در این زمینه منابع مورد نیاز کمتر یافت می‌شود، اما سعی شده که از منابع قابل دسترس حداکثر استفاده به عمل آید، و به مدد استنباط تاریخی با مقایسه منابع، تصویری روشن از این موضوع ارائه گردد. نتایج تحقیق نشان داد که، هدف کلی اسماعیلیان در مبارزه با مخالفان، برانداختن دولت ترکان سلجوقی و خلفای عباسی بغداد بود؛ نزاریان بر اساس اصل تعلیم که بر وفاداری به شخص امام و نمایندگان او تأکید داشت، معتقد بودند، تنها وسیله وصول به حقیقت امام است. نزاریان که قدرت رسمی در دست نداشتند، به عنوان اقلیتی نظامی در رویارویی با عباسیان و عمده مخالفانشان طریقه حذف فیزیکی را در پیش گرفتند، و به قتل و ترور روی آوردند. این عمل می‌توانست، ضمن ایجاد رعب و وحشت در میان مخالفان صدمات و لطامات جبران ناپذیری بر پیکره دولت عباسی و حکومت‌های وابسته چون سلجوقیان را فراهم آورد. آنها قتل دشمنان را فریضه می‌دانستند، و اگر در حین انجام وظیفه کشته می‌شدند، شهید به شمار می‌آمدند.

واژگان کلیدی: قتل، اسماعیلیان، نزاریان، فدائیان

فهرست مطالب

فصل اول : کلیات تحقیق	۱- ۱۸
۱-۱:مقدمه	۱-۲
۲-۱: طرح مسئله پژوهش	۳-۴
۳-۱: سؤالات تحقیق	۵
۴-۱: فرضیات تحقیق	۵
۵-۱:اهداف پژوهش و ضرورت آن	۶
۶-۱: تعریف و تحدید واژگان کلیدی تحقیق	۷- ۸
۷-۱: بررسی پیشینه تحقیق	۹- ۱۰
۸-۱: بررسی منابع تحقیق	۱۱- ۱۸
فصل دوم : اسماعیلیان نزاری	۱۹-۴۰
۱-۲: منشأ اسماعیلیان	۱۹-۲۲
۲-۲: شکل‌گیری نزاریان در ایران و شام	۲۳-۲۸

۲-۳: استقرار و گسترش نزاریان در ایران و شام ۲۹-۳۴

۲-۴: آراء و اندیشه‌های اسماعیلیان نزاری ۳۵-۴۰

فصل سوم: تشکیلات و سازمان دعوت اسماعیلیان نزاری ۴۱-۵۶

۳-۱: سازمان و سلسله مراتب اسماعیلیان نزاری ۴۱-۴۵

۳-۲: فدائیان نزاری ۴۶-۵۱

۳-۳: شیوه‌های مبارزه اسماعیلیان نزاری ۵۲-۵۶

فصل چهارم: عوامل مؤثر در انتخاب خط مشی مسلحانه ۵۷-۸۱

۴-۱: بررسی روند رشد و کاهش ترورهای اسماعیلیان نزاری ۵۷-۶۶

۴-۲: دلایل و انگیزه‌های ترور ۶۷-۷۵

۴-۳: آثار و نتایج قتل‌ها ۷۶-۸۱

۴-۴: جدول‌ها ۸۲-۹۹

نتیجه‌گیری ۱۰۰-۱۰۴

فهرست منابع

پیوست

فصل اول:

کلیات تحقیق

۱-۱: مقدمه

ظهور اسماعیلیان در عرصه تاریخ به سال‌های پس از نیمه قرن سوم هجری باز می‌گردد، این فرقه همچون سایر فرق اسلامی از اختلاف بر سر جانشینی پدید آمده است، تاریخ فکری و عقیدتی این فرقه از زمان اختلاف بر سر جانشینی امام‌صادق(ع)، تا شکل‌گیری دولت فاطمیان مصر، و شکل‌گیری دولت اسماعیلیان نزاری، در ایران و حتی بعد از آن ادوار پر فراز و نشیبی را پشت سر گذاشته است. جامعه اسماعیلیه پس از هشتمین خلیفه فاطمی المستنصر بالله (۴۲۷-۴۸۷)، به دلیل نزاع میان حامیان دو پسرش، نزار و مستعلی، بر سر خلافت به دو جامعه متمایز مستعلویه و نزاریه تقسیم شدند. در این نزاع داعیان برجسته ایرانی همچون حسن صباح جانب نزار را گرفتند.

تاریخ اسماعیلیان نزاری ایران در زمان فرمانروایی دولت سلجوقیان، با فتح قلعه الموت به رهبری حسن صباح، در ۴۸۳ ه.ق، آغاز شد، و تا سقوط نزاریان ایران به دست مغولان در سال ۶۵۴ ه.ق، ادامه یافت. با توجه به اینکه مذهب اسماعیلیه در آن زمان مذهب مخالف وضع موجود بود، و هدف آن دفاع از مظلومین اجتماع و ستم‌دیدگان بود، تمام عناصر اجتماعی و مذهبی ناراضی را گرد خویش متحد و یکپارچه ساخت. اسماعیلیان نزاری پس از ایجاد مراکز مقاومت به مبارزه با نمایندگان قدرت‌های حاکم در مشرق خلافت اسلام برخاستند؛ و چون برای مبارزه رو

در رو با مخالفان از قوای کافی برخوردار نبودند، به ترورهای فردی و ایجاد وحشت روی آوردند، و با اتخاذ این شیوه جبران ناپذیری بر پیکرهٔ خلافت عباسیان و سلجوقیان وارد ساختند.

این پژوهش در صدد است، تا ضمن بررسی قتل‌های اسماعیلیان نزاری در غرب خلافت عباسیان، انگیزه‌های نزاریان از ترور و عوامل مؤثر در اتخاذ این خطمشی ازسوی نزاریان را بیابد. بر این اساس پژوهش حاضر در چهار فصل پایه ریزی شده است؛ فصل نخست فصل مقدماتی است، و در برگیرنده مسئله پژوهش، پرسش‌ها و فرضیات پژوهش، اهداف و ضرورت پژوهش، تعریف و تحدید واژگان، بررسی پیشینه و منابع تحقیق است؛ که در فرآیند تحقیق مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

فصل دوم به شکل‌گیری و تکوین نزاریان در ایران و شام اختصاص دارد و نحوه گسترش و استقرار و همچنین عقاید و اندیشه‌های اسماعیلیان نزاری را شامل می‌شود. در فصل سوم به معرفی فدائیان نزاری، سازمان و سلسله مراتب اسماعیلیان نزاری و شیوه‌های مبارزاتی آنان پرداخته خواهد شد. و در فصل چهارم ضمن تشریح روند رشد یا کاهش ترورهای اسماعیلیان نزاری، دلایل و انگیزه‌ها و آثار و نتایج قتل‌ها مورد بررسی قرار خواهد گرفت. در پایان نیز طی جدول‌هایی به معرفی اسامی مقتولین و قاتلان آنها و دلایل و شیوه‌های قتل پرداخته شده است.

در پایان توضیح این نکته مهم ضروری است که هرچند حوزه‌ی فعالیت سیاسی، سری و مسلحانه‌ی اسماعیلیان نزاری تنها در ایران محصور نبوده است و بخش‌های مهمی از غرب خلافت را در بر گرفته است اما آنچه تنها در فرصت محدود دانشگاهی میسر افتاد بررسی ترورهای اسماعیلیان نزاری در شرق خلافت عباسیان است و حقیقتاً حوزه‌ی مطالعه این پایان

نامه همین حوزه ی مورد نظر است. امید است در فرصت آتی امکان پرداختن به حوزه ی خلافت غربی هم صورت گیرد.

۱-۲: مساله پژوهش

اسماعیلیان جماعت بزرگی از مسلمانان شیعی هستند، که با رحلت امام جعفر صادق(ع) یعنی اندکی پس از نیمه قرن سوم (۵۱۴۸ق)، بر صحنه تاریخ ظاهر شدند. این فرقه ادوار پرفراز و نشیبی را پشت سر گذاشته است. پس از دوران طولانی خلافت المستنصر بالله خلیفه فاطمی مصر (۴۲۷-۴۸۷) نزاع میان دو پسرش نزار و مستعلی بر سر خلافت منجر به تمایز میان جناح های فکری - سیاسی اسماعیلیان شد. و اسماعیلیان را به طور دائم به دو جامعه متمایز تقسیم کرد که بعدها اسماعیلیان نزاری و مستعلوی را تشکیل دادند. حسن صباح داعی الدعات شهیر ایرانی به هواداری از نزار برخاست و بدین وسیله دعوت جزیره ایران از مصر مستعلوی جدا شد.

بزرگترین اقبال نزاریان ایران چیرگی بر حوزه جغرافیایی وسیع و پراکنده ای از مناطق مختلف ایران و شام بود، که شامل رودبار ، منطقه بزرگی از قهستان و ناحیه قومس در ایران و همچنین نقاط جنوبی جبل بهرا در سوریه می شد. وجود دو دشمن قدرتمند و متمرکز

سلجوقیان از یک سو و خلافت عباسیان از دیگر سو اسماعیلیان نزاری را بر آن داشت تا به تشکیل سازمانی متمرکز و مجهز از فدائیان اسماعیلی مبادرت نمایند، تا به عنوان عاملی دفاعی در عرصه نظامی - سیاسی موقعیت اسماعیلیان نزاری را حفظ کنند. اسماعیلیان نزاری با توجه به اینکه نیروی نظامی کافی جهت مقابله با مخالفان قدرتمند خود نداشتند، با تربیت و سازماندهی بخشی از نیروهای شجاع و فداکار خود تحت عنوان فدائیان اقدام به ترور دشمنان این فرقه نمودند.^۱

فدائیان به کسانی حمله می‌کردند، که معمولاً مسلح یا در پیرامون آنها محافظان مسلح بودند، با این وصف فدائیان بدون بیم و هراس به مأموریت‌های خود اقدام می‌کردند. اگر در حین عمل کشته می‌شدند، طبق اعتقادات اسلامی شهید بشمار می‌آمدند.^۲ وجود فهرست تحرکات این فدائیان در حوزه تحت نفوذ ایشان و فهرست اسامی مقتولین و قربانیانی که به تیغ فدائی کشته شده بودند، عمدتاً به ایجاد رعب و وحشت منجر می‌شد؛ چرایی و چگونگی این حضور سیاسی - نظامی پر تکاپو از یک سو و عملکرد فدائیان در زمینه قتل‌ها و ترورهای سیاسی از سوی دیگر مجموعه‌ای از سوالات را در پی خواهد داشت، که پژوهش حاضر تلاش می‌کند، تا طبق فرایند علمی به بافت آزمون فرضیه‌های مطرح مبادرت نموده، پاسخ مستدل و علمی برای پرسش‌های تحقیق بیابد .

^۱ - ابوالمعالی علوی، ۱۳۷۶، بیان الادیان، مصحح: عباس اقبال آشتیانی، محمدتقی دانش‌پژوه و محمد دبیرسیاقي، تهران، انتشارات روزنه، ص ۵۴۵.
^۲ - برناردلویس، ۱۳۴۱، فدائیان اسماعیلی، ترجمه: فریدون بدره‌ای، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ص ۱۸۳.

۱-۳: سوالات پژوهش

- ۱- ترورهای سیاسی توسط اسماعیلیان نزاری با چه اهدافی صورت می‌گرفت؟
- ۲- قتل‌های اسماعیلیان نزاری کدام گروه‌های اجتماعی را شامل می‌شد؟
- ۳- چرا اسماعیلیان نزاری خطمشی مسلحانه را در برابر مخالفان برگزیدند؟

۱-۴: فرضیات پژوهش

- ۱- هدف اسماعیلیان نزاری از ترور قدرتمند نشان دادن خودشان و ایجاد رعب و وحشت و نشان دادن ضعف خلافت عباسیان و برانداختن دولت‌های متحد ترکان سلجوقی و خلفای عباسی بغداد بود.
- ۲- آماج قتل‌های اسماعیلیان اغلب اقشار بالای اجتماع، شامل: امرای لشکری و کشوری، وزراء، خلفا و حکمرانان و بزرگان بوده‌اند.
- ۳- اسماعیلیان نزاری چون در مبارزه رودررو از نیروی کافی برخوردار نبودند، به ترورهای فردی روی آوردند، آنان متاثر از تعلیمات مذهبی و باورمندی به حصول بهشت و مرگ در راه عقیده و رسیدن به رستگاری خط مشی مسلحانه را در برابر مخالفان اتخاذ کردند.

۱-۵: اهداف پژوهش و ضرورت آن

در این پژوهش مقرر است قتل‌های اسماعیلیان نزاری در حوزه قلمرو عباسیان بررسی گردد، و با رویکردی توصیفی-تحلیلی خط مشی مسلحانه اسماعیلیان نزاری واکاوی گردد. آنچه مسلم است، ترور و قتل صاحب نفوذان و دولتمردان سیاسی نقش مهمی در تحولات جهان اسلام در مناسبات سیاسی و اجتماعی خلافت عباسیان داشته است، با توجه به اینکه این شیوه مبارزه اسماعیلیان بی ارتباط با اندیشه‌های آنها نبوده پرداختن به این موضوع از ضرورت خاصی برخوردار است. اهداف اصلی در این پژوهش عبارتند از:

۱- بررسی هدف اسماعیلیان نزاری از ترور مخالفان.

۲- بررسی علل قتلها و آثار و نتایج آن.

۳- شناسایی گروههایی که آماج این ترورها قرار می‌گرفتند.

روش پژوهش در این پایان نامه همانند دیگر تحقیقات تاریخی روش اسنادی متکی بر آثار کتابخانه‌ای و منابع مکتوب می‌باشد، بنابراین اطلاعات تحقیق حاضر بر پایه و اصول و روش کتابخانه‌ای گردآوری شده است، هرچند در این زمینه منابع مورد نیاز کمتر یافت می‌شود، اما سعی شده است، که از منابع قابل دسترس حداکثر استفاده به عمل آید، و به مدد استنباط تاریخی با مقایسه منابع، تصویری روشن از این موضوع ارائه گردد.

۱-۶: تعریف و تحدید واژگان کلیدی تحقیق:

قتل (یا ترور): قتل یعنی کشتن و ترور یعنی از بین بردن مخالفان و ایجاد رعب و وحشت میان مردم^۳؛ ترور به معنی قتل سیاسی بوسیله اسلحه است، در فرانسه به معنی وحشت و خوف آمده است.^۴

اسماعیلیان (اسماعیلیه): اسماعیلیه شاخه‌ای از فرق شیعه می‌باشند، که از میان ائمه دوازده‌گانه شیعیان اثنی‌عشری تنها شش امام یعنی تا امام جعفر صادق را به امامت می‌پذیرند و پس از آن معتقد به امامت اسماعیل و مهدویت محمد بن اسماعیل می‌باشند.^۵ فرقه اسماعیلیه در قرن دوم ق.م تأسیس شد و این فرقه در طی تاریخ به جهات متفاوت و گاه در بلاد مختلف به نام‌های گوناگونی مانند: فاطمیان، باطنیان، سبعیه، تعلیمی، فدائیان، حشیشیه، ملاحده و حتی قرامطه موسوم است.^۶

اسماعیل بن جعفر فرزند بزرگ امام صادق (ع) بود که در زمان حیات پدر درگذشت. وی را در گورستان بقیع الغرقد^۷ به خاک سپردند.^۸ اسماعیلیه در مورد سرنوشت امامت پس از اسماعیل نظر واحدی ندارند. بعضی بر این باورند که اسماعیل نمرده و زنده است؛ او همان

^۳ - غلام حسین مصاحب، دایرة المعارف فارسی، جلد اول، ص ۲۵۱۵.

^۴ - علی اکبر دهخدا، لغتنامه دهخدا، ج ۳۸، ص ۱۶۲.

^۵ - ابوالمعالی، علوی، همان، ص ۵۳۳.

^۶ - حسن بن موسی، نوبختی، ۱۳۵۳، فرق الشیعه، محمدجواد مشکور، تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، ص ۲۵۵.

همان ص ۱۴۷.

^۷ - بقیع گورستان مردم مدینه است. بقیع به معنی جائی است که درختهای گوناگون دارد و به همین دلیل آنجا را به این نام نامیده اند. غرقد به معنی خار بزرگ است. (یاقوت حموی بغدادی، ۱۳۸۰، معجم البلدان، ترجمه: علیقی منزوی، تهران، سازمان میراث فرهنگی کشور، جلد اول بخش نخست، ص ۶۰۷).

^۸ - حسن بن موسی نوبختی، همان، ص ۹۷.

مهدی موعود است.^۹ برخی معتقدند، اسماعیل پس از انتخاب پسرش محمد، به امامت درگذشت، و امام بعد از جعفر صادق(ع)، نوه او محمد بن اسماعیل بن جعفر می‌باشد.^{۱۰}

اسماعیلیان نزاری(نزاریان) : پیروان نزار، پسر مهترالمستنصر بالله، هشتمین خلیفه فاطمی مصر هستند.^{۱۱} که حدوداً ۱۷۱ سال و اندی(۴۸۳-۵۶۴ه.ق)،^{۱۲} در صدوپنج دژ اسماعیلیه در نواحی طالقان در مغرب کوه‌های البرز تا قهستان در جنوب جبل و خراسان پراکنده بودند؛ و نیز در قلاعی در جنوب و مغرب ایران فرمانروایی کردند؛ پایه‌گذار دولت اسماعیلی نزاری ایران حسن صباح (م ۵۱۸ ق)، است. بر اساس گزارش منابع وی در رجب ۴۸۳ه.ق، دژ الموت را در شمال قزوین فتح کرد و بزودی به کمک پیروان خود که عمدتاً از اقشار پایین جامعه، مانند پیشه‌وران و بینوایان شهری و روستائیان بودند، دامنه قدرت خود را تا سوریه گسترش داد. اسماعیلیان نزاری پس از ایجاد مراکز مقاومت با نمایندگان قدرت‌های حاکم در مشرق عالم اسلام به مبارزه برخاستند و چون برای مبارزه رو در رو از نیروی کافی برخوردار نبودند به ترورهای فردی روی آوردند. فدائیان حسن صباح در جامه بازرگانان و گدایان و کارگزاران دولتی، بسیاری از مخالفان خود را که غالباً از طبقه حاکم بودند از میان برداشتند.^{۱۳}

فدائیان اسماعیلی: پیروان حسن صباح (صباحیه)- اسماعیلی منصوب به اسماعیل بن جعفر صادق(ع)، پیرو آئین اسماعیلیه.^{۱۴}

^۹ - محمد بن عبدالکریم شهرستانی، ۱۳۵۰، الملل والنحل، سید محمد رضا جلالی نائینی، تهران، اقبال، ص ۲۹۷.

^{۱۰} - محمد بن عبدالکریم شهرستانی، همان، ص ۳۴.

^{۱۱} - حسن بن موسی نوبختی، همان، ص دویست و شصت و چهار.

^{۱۲} - قاضی ناصرالدین عبدا. بن عمر بیضاوی، ۱۳۱۳، نظام التواریخ، مصحح: بهمن میرزا کریمی، شرکت مطبع فرهمند و اقبال و علمی، ص ۸۲.

^{۱۳} - احمد حاج سیدجوادی.. [و دیگران]، ۱۳۶۸، دایرة المعارف تشیع، سازمان دایرة المعارف تشیع، جلد دوم، ص ۱۷۶-۱۷۵.

^{۱۴} - محمد معین، ۱۳۱۴، فرهنگ فارسی، تهران، انتشارات امیرکبیر، جلد پنجم، ص ۱۳۴۵.

۷-۱: بررسی پیشینه تحقیق

طبق مطالعات انجام شده، اثر مستقلى تحت عنوان پایان‌نامه حاضر وجود ندارد؛ اما کتب و مقالات متعددی درباره تاریخ اسماعیلیان به طوعام و نزاریان به طور خاص توسط نویسندگان اروپایی و عرب و فارسی نگاشته شده است؛ که با مطالعات آنها می‌توان به اطلاعاتی در مورد قتل‌های اسماعیلیان نزاری دست یافت.

البته این منابع دوستانه هستند : ۱- منابع مطالعاتی مرتبط با موضوع پژوهش، که از جمله این منابع می‌توان به کتاب **فدائیان اسماعیلی**^{۱۵} اثر برنارد لويس،^{۱۶} اشاره کرد؛ این کتاب از شش فصل تشکیل شده و چنانکه از عنوان آن نمایان است، به بررسی تاریخ فدائیان اسماعیلی و شیوه‌های مبارزاتی آنها از جمله ترورها پرداخته و ضمن تجزیه و تحلیل مقوله ترور و علل آن توسط نزاریان و ذکر نام برخی از قربانیان آنان و علل آنها، گروه‌هایی را که هدف ترورهای آنان قرار گرفته اند مشخص می‌کند. و بیشتر پیرامون عنوان حشیشیه و علل رواج این عنوان بحث می‌کند.

از دیگر منابع مرتبط با موضوع این پژوهش مقاله‌ای است تحت عنوان **اسماعیلیان و ترورهای فدائیان**^{۱۷} نوشته دکتر محمدمیر شیخ نوری، در این مقاله ابتدا منشأ اسماعیلیه و سپس تاریخچه پیدایش اسماعیلیان نزاری، و زمینه‌های شکل‌گیری آنها در ایران مورد بررسی قرار گرفته است. وی در مورد افسانه‌های غربیان خصوصاً حشاشین و علت شیوع این افسانه‌ها

^{۱۵} - برنارد لويس، ۱۳۴۱، فدائیان اسماعیلی، ترجمه: فریدون بدره‌ای، تهران، بنیاد فرهنگ ایران.

^{۱۶} - برنارد لويس استاد دانشگاه لندن و صاحب چندین اثر در خصوص تاریخ اسلام، اعراب و ترکیه است و تاکنون دو بررسی مهم درباره اسماعیلیان تألیف کرده که اولی با عنوان پیدایش اسماعیلیه در کتاب اسماعیلیان در تاریخ آمده است، دیگری کتاب فدائیان اسماعیلی است و علاوه بر این دواثر مقالات متعدد دیگری درباره اسماعیلیان در مجلات علمی ادواری نوشته است.

^{۱۷} - محمدمیر شیخ نوری، ۱۳۸۷، اسماعیلیان و ترورهای

فدائیان (www.ismailicatle.blogspot.com/1387/3/29/post-19).

مطالب ارزنده ارائه شده و در ادامه، ساختار اجتماعی و سیاسی نزاریان و شیوه‌های مبارزه بویژه ترورها به طور کلی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲- منابع نیمه مرتبط با موضوع پژوهش، که تنها در بخشی از آن آثار به فدائیان اسماعیلی و ترورهای آنها اشاراتی شده است، مانند: فرقه اسماعیلیه^{۱۸} اثر هاجسن^{۱۹}، اسماعیلیان در تاریخ^{۲۰} اثر برنارد لويس و دیگران و تألیفاتی از دکتر فرهاد دفتری^{۲۱}، چون تاریخ و عقاید اسماعیلیه^{۲۲}، تاریخ اندیشه‌های سیاسی در سده‌های میانه^{۲۳}، مختصری در تاریخ اسماعیلیه^{۲۴} نیز مطالب بسیار و ارزنده‌ای در باب اسماعیلیان نزاری و اعتقادات آنها و شیوه‌های مبارزاتی بویژه ترورهای آنان دارند. مقالاتی نیز در این زمینه تحت عناوین مختلفی چون اسماعیلیان و مخالفان، نوشته دکتر عبدالله ناصری طاهری، نزاریان ایران (از حسن صباح تا حسن سوم، نوشته دکتر شاهین پهنادایان).... در این زمینه نوشته شده است. البته در این زمینه کتب بیشتری می‌توان نام برد، که به دلیل طولانی شدن سعی شده تا تعدادی از آنها نگاشته شود.

^{۱۸} - مارشال گ.س، هاجسن، ۱۳۶۹، فرقه اسماعیلیه، فریدون بدره‌ای، تهران، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
^{۱۹} - هاجسن استاد مطالعات اسلامی دانشگاه شیکاگو بود که چندی پیش چشم از جهان بر بست. وی رساله دکتری خود را در زمینه تاریخ اسماعیلیان نزاری به پایان برد. بررسی‌های مختلفی هم در باره تاریخ اسلام و خصوصاً تشیع دارد. دولت نزاریان وی که در کتاب اسماعیلیان در تاریخ آمده چکیده مطالعات و بررسی‌های وی درباره این فرقه است، کتاب فرقه اسماعیلیه وی تنها تاریخ و عقاید اسماعیلیه نزاری ایران و تا حدی شام را آن هم تا پایان حکومت امامان الموت در بر دارد.
^{۲۰} - برنارد لويس و دیگران، ۱۳۶۳، اسماعیلیان در تاریخ، ترجمه: یعقوب آژند، تهران، بنیاد فرهنگ ایران.
^{۲۱} - فرهاد دفتری متولد ۱۳۱۷ در بروکس تا سال نهم دبیرستان، در مدرسه البرز درس خواند آنگاه همراه خانواده دوسال در ایتالیا و سه سال در انگلستان زیست. در ۱۳۳۷ راهی آمریکا شد. طی چهارده سالی که در آن دیار به سر برد از دانشگاه برکلی دکتری اقتصاد گرفت. در همان هنگام با آثار ایوانف درباره اسماعیلیه آشنا شد. همین آشنایی سر آغاز علاقه شدید او به تاریخ و اندیشه و فرهنگ اسماعیلیان، و سرانجام تألیف مهمترین کتاب موجود درباره تاریخ آنان بود. وی ریس بخش تحقیقات علمی و انتشارات در مغرب مطالعات اسماعیلی لندن است متخصص در مطالعات اسماعیلی است.
^{۲۲} - فرهاد دفتری، تاریخ و عقاید اسماعیلیه، ترجمه: فریدون بدره‌ای، تهران، فرزانه روز.
^{۲۳} - فرهاد دفتری، ۱۳۸۱، تاریخ اندیشه‌های سیاسی در سده‌های میانه، ترجمه: فریدون بدره‌ای، تهران، فرزانه روز.
^{۲۴} - فرهاد دفتری، ۱۳۸۷، مختصری در تاریخ اسماعیلیه (سننهای يك جماعت مسلمان)، ترجمه: فریدون بدره‌ای، تهران، فرزانه روز.

۸-۱: بررسی منابع تحقیق

در تدوین این پایان نامه منابع موجود در دو مرحله مورد بررسی قرار گرفته است. نخست منابعی از قبیل جلد سوم تاریخ جهانگشا اثر جوینی و جامع التواریخ اثر خواجه رشیدالدین فضل‌ا... همدانی (بخش اسماعیلیان) و ... بررسی شد؛ سپس سعی شد، تا روایات و اخبار این دو اثر با منابع و روایات دیگری نظیر؛ تاریخ بناکتی، تاریخ و صاف، تاریخ‌گزیده اثر حمدالله مستوفی، البدایه والنهایه اثر ابن کثیر و... مقایسه و تکمیل گردد؛ البته با توجه به اینکه، غالب این آثار در بیان تاریخ ترورهای اسماعیلیان به ذکر همان مطالبی پرداخته‌اند که مورخان چون جوینی، رشیدالدین و... پیشتر بیان نموده بودند؛ بنابراین منابع اصلی مورد استفاده در این پایان‌نامه را می‌توان در چند مورد ذیل خلاصه نمود:

-المنتظم فی تاریخ الملوك والامم، تألیف ابوالفرج عبدالرحمن بن علی بن محمد ابن جوزی^{۲۵}

،(۵۰۸/۵۱۰-۵۹۷ه.ق)، وی یکی از مفسران و وعاظ بزرگ حنبلی، و از مورخین بزرگ قرن ششم ه.ق، می‌باشد. نسب وی به محمد بن ابوبکر، نخستین خلیفه می‌رسد؛ دوران زندگی او مقارن با دوران شش خلیفه عباسی، از دوران المسترشد تا خلافت الناصر است؛ وی در تاریخ‌نگاری از سیره النبوه، طبقات ابن سعد، تاریخ طبری، و تاریخ بغداد خطیب بغدادی، بهره برده است؛ کتاب المنتظم، از مهمترین آثار وی محسوب می‌شود. این کتاب می‌تواند، تصویر نسبتاً روشنی از اوضاع دینی-فرهنگی و اجتماعی خلافت عباسیان در قرن ششم، در بغداد ارائه دهد.

^{۲۵} - عبدالرحمن بن علی ابن جوزی، ۱۳۷۴، المنتظم فی تاریخ الملوك والامم، بیروت-لبنان، دارالکتب علمیه.

مؤلف این کتاب را در ده جلد بزرگ تألیف نموده، و در یک جلد مختصر تحت عنوان "شذور العقود فی تاریخ العهود" جمع آوری می‌کند. تاریخ عالم را از آغاز آفرینش آدم تا دوران حضرت رسول اکرم(ص)، بیان کرده و حوادث را تا سال ۵۷۴ه.ق، ادامه می‌دهد. حوادث تاریخ قبل از هجرت را بر اساس ابواب مختلف و بعد از آن را به ترتیب سال ذکر می‌نماید.

ابن جوزی در نگارش این کتاب ضمن توجه به امور سیاسی از جنبه‌های مختلف اداری، اجتماعی، اقتصادی، فکری و حوادث طبیعی و عمران و آبادانی مناطق غافل نبوده است. وی در خلال ذکر وقایع دوران عباسیان به تاریخ اسماعیلیان نیز می‌پردازد، و با توجه به اینکه ضمن ذکر وقایع هر سال به وفیات مشاهیر نیز توجه کرده است، تقریباً بیست و سه مورد از ترورهای نزاریان و علل آنها را نیز بیان نموده است.

- **راحة الصدور وآیه السرور، در تاریخ آل سلجوق،** تألیف سلیمان بن الروانندی^{۲۶} : از کتاب‌های مفید و مهمی است؛ که در قرن ششم تألیف یافته است؛ مؤلف آن نجم الدین ابی بکر- محمد بن علی بن سلیمان راوندی، از دانشمندان و خطاطان و هنرمندان روزگار خویش است. خاندان وی در عراق به حسن خط و انواع هنر از تذهیب و ادب عربی و پارسی آراسته و معروف بوده‌اند. کتاب **راحة الصدور** تألیفی است، مفید و مشتمل بر مقدمه‌ای در ابتدای کار سلجوقیان و بیان احوال آنان؛ پس از آن شروع می‌کند، به ذکر وقایع و تاریخ سلطنت خاندان سلجوقی از ابتداء جهان داری رکن الدین ابوطالب طغرل یک محمد بن میکائیل بن سلجوق (۴۳۲-۴۵۵) تا انقراض آن سلسله در عراق بدست خوارزمشاه تکش بن ایل ارسلان و گرفتاری و قتل رکن الدین طغرل بن- ارسلان (۵۷۱-۵۹۰).

^{۲۶} - نجم الدین ابی بکر محمد بن علی بن سلیمان راوندی، ۱۳۶۴، **راحة الصدور وآیه السرور، در تاریخ آل سلجوق،** مصحح: محمد اقبال و مرحوم مجتبی مینوی، امیرکبیر.